

SZLOVÁK MOTÍVUMOK MIKSZÁTH ÉLETMŰVÉBEN

Ha Mikszáth esetében a régi irodalomra vonatkozó kritériumokat alkalmazzuk, nyugodtan besorolhatnánk őt a szlovák írók közé is. Hisz a mai Szlovákia területén született, művei tanúsága alapján értett és beszélt szlovákul, gyakran foglalkozik szülőföldje lakóival és vidékeivel, csak éppen nem latinul, hanem magyarul teszi ezt, és nem a középkorban, hanem a 19. század végén élt.

Mikszáth persze magyar író, annak vallotta magát, és ezt többször ki is fejezte írásaiban. De talán soha senki – még a szlovák szerzők közül sem – nem foglalkozott a szlováksággal olyan sokat, olyan szeretettel és olyan sokszíniúen, mint ő, és nem alkotott róla mélyebb és rokonszenvesebb képet. A Tót atyafiak hozták meg neki az írói áttörést, nekik köszönhette sorsa egyenesbe fordulását, magánélete rendeződését, a szakmai és a közönségsikert. Valóban atyja fiainak érezte őket, a szó bibliai, archaikus értelmében, amely a vérségi, testvéri közösséget fejezi ki.

A Felföldet Mikszáth fedezte fel végleg a magyar irodalom számára. A szlovákok fontos szereplői, nemegyszer szimpatikus főalakjai műveinek, akik a magyar szövegben szlovákul szólalnak meg. A szlovák kifejezések a történet hangulatát húzzák alá – például a Jánosik-legendakörhöz kapcsolódó „od buka do buka” szókapcsolat fokozza a téma egzotikumát. Mikszáth szerkesztői megpróbálták eltüntetni ezeket a megnyilvánulásokat, nehogy zavaróan hassanak a szlovákul nem tudó olvasókra. A későbbi kiadásokból ki is kerültek, akárcsak a mai szlovák fordításból a latin kifejezések. A nyelvek mikszáthi variálása, keverése, a bábeli zűrzavar a világ összetettségét és különbözőségét ábrázolja, és arra is példát mutat, hogy meg lehet találni benne az együttműködést, a kompromisszumot. Ez is Mikszáth rendkívüli aktualitásának bizonyítéka.

Az egyes szereplők nemzetiségét azonban nem minden esetben lehet egyértelműen meghatározni. Gyakori az etnikai identitás-nélküliség, a kettős nyelvi identitás, nem mindig világos, a párbeszéd vagy benső monológok milyen nyelven játszódnak le. A politikai nemzettudat azonban többnyire dominánsan magyar. A szlovák etnikai identitás általában tipikus nevekben (Matykó, Bohuska), szlovák replikákban vagy a tört magyarságú beszédben nyilvánul meg. A szlovákokhoz magyar nemzeti szimbólumok kötődnek, több szövegrészben is előfordul a magyar nemzeti színekbe öltözött szlovák leányalak, afféle népi Patrona Hungariae, piros szalagokkal, fehér ingvállban és zöld szoknyában, amely szintén az egységes politikainemzet-idea megjelenítését szolgálja.

Pontosan a szlovák önmeghatározás intencióiban, amelyet az irodalmárok Hollýtól és Kollártól kezdődően műveikben kanonizáltak, Mikszáthnál is megjelenik a lenyűgöző szlovákiai táj, zord hegyek, romantikus várromok, festői völgyek képe. A szlovákok kis falukban, apró városokban élnek, jellemző a pásztoranya, az akol romantizáló mondaköre is. A szlovák városokat a nép beszédfordulataival jellemzi nagyon finom humorral, amely a város tényleges jelentősége és annak stilizálása közötti diszproporcióból ered. Így lesz Beszterce egyenlő Londonnal és Selmecbánya különlegesebb, mint Párizs. Az egyes helyiséges leírása inkább hangulati elem, amely a történet atmoszféráját teremti meg, realitása nem a valóságghűségben, hanem az élőbeszédiségben és a részletek hangsúlyozásában rejlik.

A szlovákokat Mikszáth többnyire szép, magas növésű férfikként – „mint a gyetvai szálfa” – és kék szemű, lenhajú lányokként – „igazi zerge” – ábrázolja. A testi tulajdonságok általában harmóniában vannak a lelkekkel, a vörös hajú nő boszorkány, a furcsa alak furcsa – de nem eredendően rossz – természetet takar. A pszichikai jellemzők szintén összhangot mutatnak a szlovák önképpel, főleg, amikor Mikszáth a szlovákokat, mint népet írja le. Általában dominál a csendes, melankolikus, énekeket kedvelő, hegyekben élő nép képe. Szoros közösségben élnek a természettel, amely igazságosan hat életükre. Békeszeretőek, nincs bennük forradalmi hajlam – ez a kép megegyezik a herderi-hegeli tradíciókra épülő békés, rurális szláv társadalom képével. A sztereotip sajátosságok az egyes szereplők szintjén sokkal kevésbé jellemzőek. Mikszáth gyakran tematizálja a szlovák történelmet is. Ez is annak bizonyítéka, hogy Mikszáth bizonyos mértékben meg tudta őrizni függetlenségét az uralkodó nemzeti sovinizmustól, amelynek egyik fő területe a nemzeti történelem kizárólagossága. Tud a szláv hagyományokról, említi a szláv hercegeket, akik Nyitrát építették, Szvatoplukot és a fehér ló mondáját. Ezt azonban nem lekezelően

vagy lenézően teszi, Szvatopluk történetét a Beszterce ostromában a karrierista Klivényi használja ki magyarkodásának demonstrálására. És pont az ő alakja talán a legellenszenvesebb az egész regényben. A különös házasságban Mikszáth említi a békés befogadás és házasodás elméletét is az itt lakó szlovák – Mikszáthnál szlovákok – és a honfoglaló magyarok között. A független nemzeti törekvések elítélő ábrázolását kivéve Mikszáth csaknem mindenütt, ha rejtve is, de kifejezi szlovákbarátságát. Ez megnyilvánul a sztereotip szlovák mesterségek megváltói funkciójában, a törekeny dolgok, edények, üvegek oldalán való lét metaforikus, messiási aspektusában is.

A kor, amelynek Mikszáth fia volt, a Monarchia dualizmusa, kisebbségpolitikája, a *natio Hungarica* politikai eszménye sok olyan probléma, téveszme forrása, amely ma is megnehezíti a magyar és a szlovák nemzet együttélését, együttműködését. Mikszáth mai befogadását is befolyásolják ezek a súlyponteltolódások, korfüggvények és történelmi sztereotípiák. Felületes olvasóként könnyen az a benyomásunk támadhat – akár magyarként, akár szlovákként – hogy Mikszáth, bár szereti, de magyarsága magasából lenézi atyja szlovák fiait. Ez a nézőpont valóban összhangban van Mikszáth politikai szerepvállalásával és irányelveivel, a Szabadelvű Párt permanens képviselőjeként természetesen támogatta pártja magyarizáló törekvéseit. Semmiféle megértést sem tanúsított a szlovákok nemzeti mozgalma iránt. Őket mindvégig a Daudet-i Dél szellemében, mint a magyar nemzet részét, tájegységi csoportját érzékeltte, és bármennyire is szeretete őket, semmiféle módon nem tolerálta nemzeti formálódásukat, saját politikumra, külön országra való törekvésüket. Meggyőződése, hogy a szlovákok hüek Magyarországhoz, és minden decentralizáló törekvés az orosz rubel munkája. Ebben az elítélő hozzáállásban 1848 orosz traumája is benne van. Műveinek dinamikáját, belső feszültségét, többrétűségét csak fokozza a szlovák nép ábrázolásának kétpólusúsága: szeretetteljes megfigyelő és kommentátor, aki a bűnt elítéli, de a bűnöst soha – és politikai ellenfél, aki bizonyos dolgokban nem ismer tréfát.

De emberileg, íróként tisztában volt azzal, hogy ez az irány nem vezet sehova. Gyakran idézett mondat A kemény koponyák című elbeszéléséből („ismertem az apádat, Szlimicsek Mihály, épen ilyen nagy számár volt ő is, de tótul volt ilyen nagy számár.”), amelyet általában annak illusztrálására szoktak felhozni, hogy elsőként Mikszáth kötötte össze a szlovákság képét a butasággal. Ezáltal egy makacs nemzeti sztereotípiát megteremtője és népszerűsége révén elterjesztője is lett – nemcsak a magyar irodalomban, hanem a magyarság tudatában egyáltalán. Ez azonban nem fedti a valóságot. Egyrészt a „buta tót” sztereotip képe megtalálható korábbi művekben is – szlovák részen például Ján Čaplovič műveiben, vagy Ján Chalupka Bendegúzában, ahol magyarul hangzik el egy szlovák szájából. Mikszáth tehát nem alkotta meg, de ismerte és talán hozzájárult ahhoz, hogy megszilárduljon a köztudatban. Pedig ez a sztereotip kép az idézett helyen is pontosan az ellenkező értelemben jelenik meg – ha a magyar nyelv nem eszköze a nép művelésének, ha Szlimicsek éppen olyan buta magyarul, mint szlovákul, akkor a magyarizáció eszméje – amely a magyar kultúrfölényre, államalapító és fenntartó tehetségre és valamifajta Monarchián belüli kolonializmusra épült – nagy számárság és nincs létjogosultsága. Mert vannak, akik egyszerűen buták, legyenek magyarok vagy szlovákok.

Mikszáth műveiben gyakran találkozhatunk effajta kettős kódolással. Ami első olvasatra a szlovákok leicsinylésének, a magyarok tömjénezésének tűnik, az az adott szöveg kontextusában fontos szerepet játszik és ellenkező értelmet kap. Jól példázza ezt a Jarinkóról szóló monda szerepe a Beszterce ostromában, amely a szlovákokat egyszerű, alázatos tótcskákként mutatja be – összhangban a Ján Kollár által is preferált galamblelkű nemzet képével – akik nem láznak a sors, Jarinkó ellen, türelmesen és odaadóan fogadják, amit az élet hoz. Ez a kép látszólag sztereotip és megalázó is, de a kompozíció felépítésében fontos szerepet játszik. Mikszáth így éles kontrasztban láttatja a parazita, züllött Behenczyeket, akiknek jellemzését Jarinkó mítosza vezeti be. A dzsentruracskák ábrázolása az egyszerű szlovákok képe tükrében fokozza az ellentét feszültségét, és az antagonizmus pozitív pólusa egyértelműen a szlovákok oldalán van.

Gyakran Mikszáth szemére vetik, hogy túl naivan, egyszerűen látja és láttatja a szlovákok világát, egy gyermek szemével nézi őket, rácsodálkozva, magáról megfélemlítve, telve megértéssel és lenézéssel. A gyermeki perspektíva az ő esetében adott, mert a szlovákok között nőtt fel, de tőlük távol élt, amikor írni kezdett róluk. Önmagához, a gyermek ártatlanságához tért vissza, amikor írásaiban felvidéki tájakon járt. Ugyanakkor Mikszáth sokkal intelligensebb és sokkal kiábrándultabb volt annál, hogy a nosztalgia ennyire eluralkodjon rajta. Mikszáth világa olyan világ, amelyet alkotója szeretett. A szeretet pedig képes szépnek, jónak látni azt is, ami nem az. Aki szeretett már, az tudja, mennyire felemeli és átformálja azt is, aki szeret, azt is, aki szeretve van. És ki tudja, talán valóban

lehet a szlovákok és a magyarok közös világa harmonikus, vidám, humorral és megbékéléssel teli. Talán az látta jól, aki pont a különbözőségükben szerette atyafiait.

Felhasznált irodalom:

- MIKSZÁTH Kálmán: *Beszterce ostroma*, Pozsony: Madách, 1974, 440 o.
- MIKSZÁTH, Kálmán: *Különös házasság*, Budapest: Szépirodalmi könyvkiadó, 1953, 404 o.
- MIKSZÁTH, Kálmán: *Szent Péter esernyője*. Bratislava: Madách, 1972, 240 o.
- MIKSZÁTH, Kálmán: *Tavaszi rügyek*. Budapest: Móra, 1972, 240 o.
- Mikszáth Kálmán levelezése, mek.niif.hu/00900/00946/html/04.htm
- ČAPLOVIČ, Ján: *Položartovné a polovážne dôkazy o tom, že Slováci sú uhorskí Angličania*, [zlatyfond.sme.sk/dielo/861/Caplovic_Slovaci-v-Uhorsku/1_pov.Slowaken in Ungarn](http://zlatyfond.sme.sk/dielo/861/Caplovic_Slovaci-v-Uhorsku/1_pov.Slowaken%20in%20Ungarn), IN: *Hesperus*, 1818, č. 49, *O Slovensku a Slovákoch*. Bratislava: Tatran. 1975
- CHALUPKA, Ján: *Bendegúz, Gyula Kolompoš a Pišta Kurtaforint. Donquijotiáda podľa najnovšej módy*, Bratislava: SVKL, 1959
- FÁBRI, Anna: *Vár, város, adoma. A Felvidék képe Jókai Mór, Mikszáth Kálmán és Krúdy Gyula műveiben.* (http://www.krudy.hu/Szakirod/FabriAnna/FAMu95_23.html)
- KISS GY. Csaba: *Regionális magyar identitás a XIX. század végén – Felső-Magyarország, Felföld, Felvidék Mikszáth műveiben*, IN: *Regionálna a národná identita v maďarskej a slovenskej histórii 18. – 20. storočia*, Eds.: Štefan Šutaj, László Szarka, Prešov: Universum, 2007, s. 73 – 80
- WLACHOVSKÝ, Karol: *Interetnikus kapcsolatok XXI. (A modern szlovák irodalom vázlatja)*. tulipan.vjk.ppke.hu/modul/mcs021_Wlachowsky.doc

(Az esszé a Komenský Egyetem Grant mladých ösztöndíjának keretében jött létre. Az ösztöndíj száma UK/235/2011.)